

OMÓWIENIA I RECENZJE

Aleksander Koško. Ze studiów nad kujawską enklawą naddunajskiej cywilizacji wczesnobrązowej. Cmentarzysko grupy Dobre w Bożejewicach woj. Bydgoszcz, stanowisko 8. Poznań—Inowrocław 1991, 89 stron, 18 rycin poza tekstem.

Nowa praca A. Koško mieści się — jak pisze On we wstępie — „w cyklu prac prezentujących efekty wieloletnich badań serii kujawskich kurhanów”. Prezentuje materiały i wyniki analiz „nakurhanowego” cmentarzyska w Bożejewicach w szerokim problemowo kontekście. Książka skomponowana jest ze wstępu, pięciu rozdziałów z licznymi podrozdziałami, dwóch aneksów, bibliografii, streszczenia w języku angielskim oraz rycin.

Na początku (rozdział I; Specyfika informacji źródłowych) Autor przedstawia w szczegółowy i usystematyzowany sposób pełen zasób źródeł. Składają się nań 24 groby, 1 grób symboliczny oraz 3 obiekty niegrobowe, uznane za elementy funkcjonalne grobów. Przestrzennie cmentarzysko przebadane zostało w 100%. Co warte podkreślenia, A. Koško wiele uwagi poświęca analizie procesów podepoczynnych, które w istotny sposób wpłynęły na zakres i jakość poczynionych obserwacji. Następnie, stosując wypracowany przez siebie program analityczny, przechodzi do prezentacji konstrukcji grobów, ich lokalizacji, szczątków ludzkich, kości zwierząt ofiarnych, przedmiotów wyposażenia grobowego, traktowania zwłok, a także wyznaczników czynności rytualnych w ramach tegoż programu. Prezentację źródeł zamyka charakterystyka typologiczna inwentarzy grobowych w ramach grup surowcowych: krzemień, kamień, ceramika i metal.

W rozdziale poświęconym zagadnieniom kulturowo-chronologicznym (rozdział II; Identyfikacja kulturowo-chronologiczna) Autor analizuje związki cmentarzyska bożejewickiego z szeroko pojętym naddunajskim środowiskiem kulturowym. Jest to analiza wielopłaszczyznowa. Uzupełnieniem tej części pracy są dwa krótkie podrozdziały poświęcone chronologii względnej i radiowęglowej omawianego stanowiska.

W kolejnym rozdziale (III; Kujawska enklawa naddunajskiej cywilizacji wczesnobrązowej) przedstawione zostały podstawowe koncepcje rozwoju kulturowego Kujaw w interesującym okresie. Najwięcej miejsca zajmuje charakterystyka grupy Dobre. A. Koško zajmuje się jej genezą, kreśli etapy jej rozwoju i zajmuje się problemem kontynuacji iwieńskiej (rozdział IV). Podsumowaniem pracy jest opis bożejewickiej społeczności grupy Dobre (rozdział V). Na tle przyrodniczo-kulturowego środowiska rejonu opisywanego stanowiska zarysowana została jej charakterystyka społeczno-gospodarcza i obrzędowość pogrzebowa. Książkę zamykają dwa aneksy: pierwszy autorstwa B. Jerszyńskiej (Charakterystyka biologiczna społeczności grupy Dobre z Bożejewic, gm. Strzelno, woj. bydgoskie, stanowisko 8) i drugi D. Makowieckiego (Szczątki kostne zwierząt z cmentarzyska grupy Dobre w Bożejewicach...).

O ile zakres kwestionariusza pytań stawianych źródłom w tego typu opracowaniach nie wyróżnia specjalnie recenzowanej pracy spośród wzorcowych opracowań cmentarzysk z wczesnego okresu epoki brązu strefy środkowoeuropejskiej, to godną podkreślenia jest jego strona konstrukcyjna. Cały szereg elementów

tradycyjnego opisu jamy grobowej, znajdujących się w niej szczątków ludzkich, wyposażenia grobowego oraz uchwytnych śladów rytuału ujęty został w uporządkowaną formę schematu postępowania badawczego. Kategoriom analityki archeologicznej (tu np.: kształty jam grobowych, ułożenie zwłok, itd.) odpowiadają kategorie żywej kultury (tworzenie miejsca obrzędowego, przygotowywanie zwłok,...). Celem tak usystematyzowanych działań jest rekonstrukcja zabiegów obrzędowych, ich etapowości i złożonego charakteru.

Wielopłaszczyznowa analiza cech rytuału pogrzebowego oraz wyposażenia grobowego doprowadziła do genetyczno-kulturowego usytuowania opisywanego cmentarzyska. Mieści się ono w ramach grupy Dobre, regionalnego wariantu ogólnosrodkowoeuropejskiego horyzontu kultury protounietyckiej (KPU). Wydatowane zostało na okres 1850—1800 conv bc (co odpowiada mniej więcej 2250—2150 cal BC), określany przez Autora mianem protobrażu. Materiały bożejewickie, poza lokalnym podłożem kultury amfor kulistych (KAK) i kultury ceramiki sznurowej (KCSz), nawiązują do najstarszego horyzontu kultury unietyckiej (KU) oraz do „kultury Chłopice-Vesele/kultury mierzanowickiej (KCh—V/KM z fazy wczesnej, zwłaszcza z jej wersji „sandomierskiej” — grupa samborzecka)”.

Przed przystąpieniem do nakreślenia pozycji grupy Dobre w kręgu naddunajskiej cywilizacji wczesnobrażowej w świetle nowo pozyskanych danych z Bożejewickiej, A. Koško przypomina dotychczasowe koncepcje na ten temat (K. Jażdżewskiego z 1937 roku, J. Machnika z lat 1967—1970 oraz z lat 1977—1979 i własną z 1979 roku). Powodem podjęcia na nowo tego zagadnienia była konstatacja stanu wiedzy: „...żadna z dotychczasowych prób systematyki źródeł protobrażowych z Kujaw nie może w pełni zadowalać”. W zarysie autogenezy „protounietyckiego” nurtu „inspiracji cywilizacyjnej” grupa Dobre to jeden z przejawów naddunajskiej cywilizacji wczesnobrażowej na Kujawach. Jej pojawienie łączyć trzeba z mechanizmem rozwoju ogólnosrodkowoeuropejskiego horyzontu KPU. Powstała ona w wyniku penetracji opisywanego terenu przez niewielkie grupy społeczności tej kultury przenikające szlakiem morawsko-śląsko-wielkopolskim. Elementy innych kultur — czytelne w materiałach grupy Dobre i decydujące o regionalnej odrębności tej grupy KPU — tj. KAK, KCSz i KCh-V, względnie KM są późniejszymi, lokalnymi zapożyczeniami. Cmentarzysko w Bożejewicach dokumentuje starszą fazę „zmianotwórczego” oddziaływania społeczności KPU na ludność lokalną, głównie KAK. Fazę młodszą reprezentuje m. in. część grobów z cmentarzyska w Dobrem. Najnowsze odkrycia przeczą natomiast koncepcji bezpośredniego wynikania kultury iwieńskiej (KI) z grupy Dobre. Wskazują raczej na bardziej skomplikowany charakter tego zjawiska (tu np.: na możliwą paralelną rolę grupy Dobre i KI).

Osadnictwo grupy Dobre skupia się w rejonie zlewni Noteci—Mątwy, w kluczowym punkcie sieci naturalnej drożności Kujaw. Znane jest niestety prawie wyłącznie z cmentarzysk. Społeczność bożejewicka nie przekraczała zapewne 100 osób. Planigrafia cmentarzyska sygnalizuje obecność form hierarchii społecznej. Prezentuje więc ona typowy model organizacji społecznej dla wczesnobrażowych środowisk naddunajskich i cirkumkarpaccich. Pracę zamyka ogólna wizja obrzędowości pogrzebowej społeczności bożejewickiej.

Podjęcie badawcze i warstwa interpretacyjna, zaprezentowane w tej niewielkiej objętościowo książce sprawiają, że swoim znaczeniem znacznie wykracza ona poza wskazany tytułem zakres czasowo-przestrzenny. Uzyskane wyniki nie budzą wątpliwości, jednoznacznie tkwią w przyjętej przez autora opcji postrzegania Kujaw w interesującym odcinku czasu jako sceny wielowątkowych i wielostronnych, polilinearnych procesów akulturacyjnych. Zmierzać one miały (nie zawsze skutecznie) do integracji schyłkoweolitycznej mozaiki kulturowej pozostającej w stanie permanentnej destabilizacji. A. Koško koncentruje się na postrzeganiu

tego typu systemów kulturowych w kategoriach zewnętrznych wobec nich, względnie ustabilizowanych, często odległych jednak jednostek kulturowych. W tym aspekcie analizy Jęgo nie mają sobie równych. Przyjmując jednak określone wizję sytuacji kulturowej na Kujawach (fakt, że przekonywująca), świadomie nie podejmuje On prób eksplikacji elementów wewnętrznej dynamiki rozwojowej opisywanych ugrupowań. Pojęciami kluczowymi są tu różnego typu przemieszczenia ludnościowe. Według mnie wyraźnie zaznacza się asymetria stosowanych pojęć. Sofistycznemu aparatowi analiz źródłoznawczych odpowiada stosunkowo ograniczony arsenał środków interpretacji prahistorycznej. Zwykle są to tylko jednostki podziału kulturowego (grupa kulturowa — kultura), a nośnikiem ich dynamiki, przynajmniej w najistotniejszych przypadkach, wspomniane już przemieszczenia ludnościowe. Nie obstają przy podejściach negujących rolę migracji. Brakuje mi jednak specyfikacji ich różnych form a także określenia stopnia ich „odpowiedzialności” za różnego typu zjawiska archeologiczne czytelne w materiale archeologicznym. Brakuje mi także alternatywnych wizji przełamujących organiczne modele kultury.

Kolejna uwaga odnosi się do marginalnych — w stosunku do poruszanych w książce kwestii — zagadnień wzajemnych związków wczesnobrózowych Kujaw z grupą samborzecką KM. W druku i w przygotowaniu znajduje się kilka prac dowodzących późnej metryki tej grupy w ramach rozwoju KM. Odpowiada ona schyłkowi klasycznej i późnej fazie tej kultury. Zmusza to mnie do zanegowania roli Sandomierszczyzny jako ośrodka „eksportu” idei, czy też ekspansji ludnościowych w okresie użytkowania cmentarzyska w Bożejewicach. W świetle moich ustaleń Bożejewice są o ok. 150—200 lat starsze od początków grupy samborzeckiej.

Wobec zawartych w książce treści i dużego ładunku inspiracji nie sposób nie wyrazić Autorowi uznania za jej napisanie. Nie mogą też tego zmienić, wynikające głównie z wyboru innej opcji badawczej, wyrażone powyżej wątpliwości.

Sławomir Kadrow

Richard Bradley, *The Passage of Arms*, Cambridge 1990, XVI + 234 ss.

Bodźcem do napisania tej książki było dla Autora zetknięcie się ze zbiorami duńskich muzeów (s. XIII)*. Jest ona właściwie zbiorem esejów, gdyż każdy z pięciu rozdziałów stanowi odrębny szkic. Opatrzona podtytułem „An archaeological analysis of prehistoric hoards and votive deposits” zreżnie „balansuje” na pograniczu między utworem literatury pięknej a pracą popularno-naukową. Jest jednocześnie bardzo odmienna od albumowych publikacji popularyzatorskich. Oszczędnie dobrane ilustracje (15 fotografii oraz 41 rycin, wykresów i map) przemawiają do każdego czytelnika, niezależnie od jego przygotowania. Bogata literatura cytowana systemem oksfordzkim budzi podziw dla erudycji Autora i jednocześnie daje możliwość kontrolowania jego danych i wniosków. Bibliografia na końcu książki (s. 205—226) uwzględnia ok. 390 pozycji — przy tym należy wyjaśnić, że cytowany jako współautor W. Van der Sandena „N. Roynams” jest tą samą osobą, co „N. Roymans”. Pracę zamyka indeks haseł (s. 227—234).

* Z omawianą tu pracą zapoznałem się podczas pobytu na stypendium Fundacji im. Alexandra von Humboldta, w Seminar für Ur- und Frühgeschichte, Westfälische Wilhelms-Universität w Monastyrze (Münster), w okresie od maja 1990 r. do listopada 1991 r. Mojemu ówczesnemu opiekunowi naukowemu, prof. dr. habil. Albrechtowi Jockenhöwelowi chciałbym podziękować za zwrócenie mojej uwagi na tę publikację.